

STRATÉGIAI IRÁNYVÁLTÁS: A FELSŐOKTATÁSI SZAKSTRUKTÚRA ÁTALAKÍTÁSA*

A tanulmány a teljesség igénye nélkül, egy nagyobb kutatás részeként, annak problémafelvető bevezetőjeként látott napvilágot. A hangsúlyt a kritikus területek exponálására helyezte, ily módon kívánva felhívni a figyelmet a téma fontosságára, kezelésének komplex jellegére.

A felsőoktatás szerves része a társadalmi-gazdasági rendszereknek, s így ha ez a környezet megváltozik, az alkalmazkodás érdekében a felsőoktatás is stratégiájának megváltoztatására kényszerül. A tömeges oktatás megvalósítása új stratégiát jelent, ami a rendszer egészének strukturális változásait is magában foglalja. A szükséges stratégiai jellegű strukturális változások közül ezúttal a képzési struktúra problémakörét emeljük figyelmünk fókuszába. Hiba lenne azonban ezt a problematikus részjelenséget önmagában kezelni, ezért a főiskolai és egyetemi szakokkal kapcsolatos problémákat szélesebb kitékintésben elemezzük, majd a rendszer struktúrájának megváltoztatásakor is komplex megközelítést alkalmazunk. A hazai felsőoktatási szakstruktúra és képesítési követelmények értékelését egy magasabb szintről, az Európai Unió követelményei tükrében végezzük el, majd annak alapján vonjuk le tézisszerű következtetéseinket a továbblépést illetően. A jelentésben terjedelmi okok miatt háttérbe szorult a jelenlegi helyzet alaposabb elemzése, az EU és az amerikai tendenciák részletesebb bemutatása.

Kihívások: globalizáció, EU csatlakozás

A Világbank meghatározása szerint a *globalizáció fogalma* az államok világszerte növekvő gazdasági kölcsönhatásait fejezi ki, melynek révén növekszik a határokon túlnyúló tranzakciók volumene és azok variáció-

ja mind a javak és szolgáltatások, mind a nemzetközi tőke mozgások, valamint a gyors és széles körű technológiadiffúzió tekintetében (18). A gazdasági élet „*nemzetköziesítésében*” jelenleg megfigyelhető folyamatok minden bizonnyal többet jelentenek a múltban (már az I. világháború előtt is) megfigyelhető trendek folytatásánál, elsősorban az állam szerepét, valamint a kísérő jelenségeket illetően. Ebben a folyamatban az USA és Japán kezdetben tetemes előnyre tett szert, ami a nyugat-európai országokat erőik egyesítésére készítette és amely folyamat az Európai Unió kialakulásához vezetett.

Versenyképesség

A versenyképesség mint a nemzetek és a vállalatok stratégiájának is központi eleme, napjainkra újabb elemekkel, új vonásokkal bővült. A vállalati nemzetközi kapcsolatokban a hagyományos kereskedelem mellett a *technológia, a munkaerő és tőke áramlása* kap jelentősebb szerepet, a „tisztá kereskedelem” ma már háttérbe szorul. Ez utóbbiak között is a *tőkeáramlás játssza a vezető szerepet*: a tőkeáramláshoz közvetlenül vagy közvetve kötődő kereskedelmet már 1994-ben is 60–70%-ra becsülték. További becslések szerint a világgazdaság 50%-át a globális vállalatokon belüli mozgás teszi ki. A „beruházási blokkok” kohéziója a jelek szerint erősebb, mint a szabadkereskedelmi övezeteké. A vállalatok a világgazdaság piacain mérkőznek meg egymással. A három jellegzetes – egymással is konfrontálódó – piaci szintet az 1. ábra mutatja:

* A kutatás az OTKA-025031 projekt támogatásával készült.

- a legfelső szinten a mindent átfogó *nemzetközi tőkepiacot* találjuk (a nemzeti politikák ütközésével); a tőkeáramlást nagymértékben befolyásolják a nemzetközileg eltérő kamatlábak, megtérülési ráták, a kormányok által folytatott politikák;
- a középső szint a többé-kevésbé koherens *regionális csoportosulásoké*, amelyek egyre fokozódó mértékben igyekeznek harmonizálni az áruk és szolgáltatások áramlását;
- az alsó szintet a *nemzeti piacok* alkotják, ahol a fentiek alapján kialakult feltételrendszerben az egyes kormányokra hárul a munkaerőpiac és a pénzügyek szabályozásának – néha reménytelen – feladata, hogy megfeleljenek a fenti két szint követelményeinek.

A fenti struktúra a korábbiaktól különböző és szintenként *eltérő vezetési feladatokat jelent* és egyben számos konfliktus forrása is. A *nemzetközi piacokon* – a tőkeáramlás szintjén – a nemzeti pénzügyi politikák ütköznek, feloldásuk a kormányokra ró komoly feladatokat. Az áruk és szolgáltatások *regionális piacain* (amilyen az EU is) kialakított integrációs, harmonizációs és protekcionista törekvések rendszerint számos nemzeti érdek sérelmével járnak, feloldásuk nem könnyű feladat. A nemzetközi szintű tőkepiac, a regionális áru és szolgáltatási piac determinációi közepette a *nemzeti piacokon* a kormányok nincsenek könnyű helyzetben: a nemzeti foglalkoztatási politika, a képzési és továbbképzési rendszerek kialakítása, a nemzeti pénzügyi politika formálása kulcsfeladatok lesz, de a fenti meghatározottság egyben konfliktusforrás is. (2), (3), (10), (12), (15)

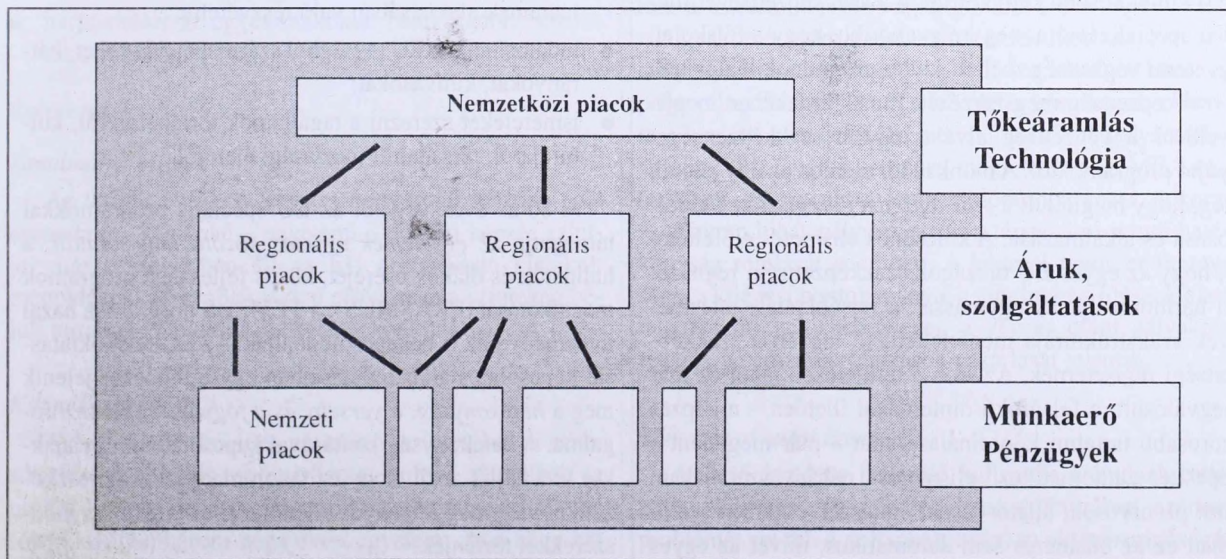
Kritikus tényező: a munkaerő

A globális versenyben tehát a tőke és a technológia mellett kritikus tényezőként jelent meg a munkaerő. Az Európai Uniót alkotó nemzetcsoport *versenyképességét* a világpiacon döntően befolyásolja a *munkaerő felkészültsége, kreativitása, mobilitása*. E kérdésben a nemzeti állam, azon belül a felsőoktatás szerepe meghatározó. A felsőoktatásnak olyan magasan képzett szakembereket kell *nagy tömegben* felkészíteni, akiknek végzettsége és szak-képzettsége összhangban van a társadalom, a gazdaság igényeivel, akik a gazdaság *bonyolultabb kooperatív munkakapcsolatai* között is képesek helytállni.¹ A felsőoktatásba bevont hallgatók végzettsége és szakképzettsége akkor lesz összhangban a társadalom igényeivel, ha a tanulmányi szakok megválasztása döntően a piaci hatások révén valósul meg, ha a hallgató számára a tanulás egy életre szóló befektetést jelent. Ez azt is jelenti, hogy rugalmasabban választhasson olyan szakot, amelyre kereslet mutatkozik és amely ígéretes karriert biztosít számára. Ha változnak a munkapiaci feltételek, akár tanulmányai befejezése előtt módosíthassa a választott szakot, a választott képzési formát, az adott szakon belül bizonyos szabadságfokkal gyűjthesse össze a később jól „eladható” ismereteket.

Mindez megkívánja egy hallgatói *mobilitást biztosító* oktatási rendszer kialakítását. A hallgatói mobilitás a hallgató számára mozgási lehetőséget jelent a különböző képzési formák, az eltérő diszciplínák és az egyes hazai és nemzetközi intézmények között. Az egymással párhuzamosan kialakított kettős (duális) rendszer, az elkülön-

1. ábra

A világpiacon rétegződése

nült, átjárásra alkalmas csatlakozási pontokat nem tartalmazó egyetemi és főiskolai képzési csatornák ezt kevésbé teszik lehetővé. Az EU tagállamok oktatási struktúrája a mobilitás elősegítése céljából a *duális modell felől a lineáris rendszer felé* mozdult el: ez teszi ugyanis lehetővé kilépési és becsatlakozási pontjaival, átjárhatóságával, rugalmasságával nagy tömegek elfogadható színvonalon történő oktatását, a társadalmi hatékonyság kívánt szintjén.

A felsőoktatási rendszereknek mindemellett lehetővé kell tenniük, hogy a hallgatók élni tudjanak az *információs technológia* kínálta eszközökkel. Az információs technológia nemcsak a felhasználók igényeinek kielégítése céljából jelenik meg, hanem az EU irányelvek megfogalmazzzák magának az *oktatási folyamatnak a technikai modernizációját* is. A számítógép alkalmazása, a multimédia felhasználása hatással van az oktatás szervezeti kereteire, a kontakt órák számának alakulására, a tanulás hatékonyságára, s egyben erősíti annak interaktív jellegét: megteremti a színvonalas tömeges felsőfokú oktatás infrastrukturális hátterét.

A szakemberek mobilitása az EU-n belül megkívánja a *végzettségek, a szakmák kölcsönös elismertetését*. A kölcsönös elismertetés alapfeltétele, világosan meghatározzuk, milyen szakmához milyen iskolai végzettség és milyen szakképzettség kívántatik meg. Egy gyorsan változó világban rendkívül előnytelen és magas kockázatot hordoz magában, ha a felsőfokú tanulmányait megkezdő fiatal érettségi táján arról kénytelen dönten, hogy az adott szakterületen belül milyen specializációt választ. A fejlettebb országokban ezért az oktatási rendszert úgy alakítják át, hogy a felsőfokú tanulmányait megkezdő hallgató minél később kényszerüljön a szakképzettséget illetően specializációra – egyre gyakoribb, hogy a főiskolai, egyetemi végzettség mellett külön programok biztosítják a szakképzettség megszerzését. Ennek érdekében megfigyelhető a végzettség elválasztása a szakképzettséget nyújtó programoktól. A munkaadói oldalon ez úgy jelenik meg, hogy megindult a *szakképzettségi regiszterek* kidolgozása és alkalmazása. A kölcsönös elismerés előfeltétele, hogy az egyes EU országok szakképzettségi regiszterei harmonizáljanak egymással, a felsőoktatási intézmények szakstruktúrája megfeleltethető legyen a szakképzettségi regiszternek. Azokon a területeken, ahol ez már megvalósult, a felsőfokú diplomákat illetően – a képzés szorosabb tartalmi koordinálása után – már megjelent a képesítés „automatikus” elismerése néhány szakmában, mint pl. orvosok, állatorvosok, építészek esetében (valójában ez az elismerés sem automatikus, mivel az egyes

országok bizonyos szakmákban további sajátos követelményeket határozhatnak meg). Mindemellett a *munka világgal* való szorosabb kapcsolat javítására irányuló törekvés számos új oktatási formát hozott létre (rövidebb idejű képzések, „*life long learning*”, esti-levelező képzés, távoktatás stb.).

Az uniós országok nagy erőfeszítéseket tesznek a *társadalom kettészakadásának megakadályozására*. A hátrányos helyzet leküzdésének egyik eszköze a műveltségi, képzettségi szint növelése, javítva ezzel a leszakadó rétegek elhelyezkedési lehetőségeit. Ennek a törekvésnek a felsőoktatás annyiban eszköze, hogy a fejlettebb országokban a munkanélküliség által fenyegetett, hátrányosabb helyzetű fiatalok viszonylag nagy tömegei „parkolnak” egyetemeken, főiskolákon. Tanulmányaik során szerzik meg azt a tudást és képzettséget, amire a társadalomnak, a piacgazdaságnak valóban szüksége van. Az EU jelentős összegekkel támogatja a társadalmi integrációt elősegítő programokat. Az *esélyegyenlőség* megteremtése, a hátrányos helyzetűek felzárkóztatása és támogatása az EU oktatáspolitikájának központi eleme.

Jellegzetesen uniós törekvés az *európai kulturális örökség* megőrzése és továbbadása, a közös európai identitás erősítése. Mivel új szervezetről van szó, az EU nagy súlyt helyez arra, hogy ezek a törekvések tudatosodjanak, az oktatási rendszerben is megjelenjenek, az oktatás a maga sajátos eszközeivel segítse elő e gondolatok terjedését, erősítését. Az EU által kitűzött megvalósítandó célok interpretálása a következők szerint történhet:

- erősíteni hallgatóinkban az európai identitás tudatát, megismertetni velük az európai civilizáció értékeit;
- felkészíteni őket az EU társadalmi-gazdasági folyamatainak alakításában való részvételre;
- tudatosítani az EU tagságból származó előnyöket, hátrányokat, kihívásokat;
- ismereteket szerezni a tagállamok történelméről, kultúrájáról, társadalmi-gazdasági életéről.

A 80-as évek végétől az EU speciális programokkal támogatja az *egyetemek egymás közötti kapcsolatait*, a hallgatók és diákok cseréjét, közös fejlesztési programok megalkotását (ERASMUS); a TEMPUS programba hazai intézményeink is bekapcsolódhattak. Az EU felsőoktatással kapcsolatos állásfoglalásaiban egyre többször jelenik meg a *hatékonyság, a verseny és a fogyasztói kontrol* fogalma. A hatékonyság javításával kapcsolatban ugyanakkor vita zajlik arról, hogy ez vajon piacgazdasági eszközökkel vagy hagyományos ellenőrzési és értékelési módszerekkel történjék.²

Mi a gond a szakstruktúrával?

A globalizáció piacrendszerének rétegződését bemutató 1. ábrából érzékelhető, hogy a meghatározó jelentőségű tőkeáramlás, technológiadiffúzió mozgatórugói nem a nemzeti szinten találhatóak. A versenyképességét (a pénzügyek mellett) bármely ország szinte kizárólag a munkaerőpiac, az oktatási rendszer, azon belül is a felsőoktatási rendszer formálásával befolyásolhatja. Hazánkra kettős nyomás nehezedik:

- felsőoktatási rendszerünk korszerűsítése az egyik lehetséges eszköz számunkra a belépés után megnyíló EU piacokon való helytállás megalapozására: nemzeti versenyképességünk javításának (a pénzügypolitika mellett) szinte egyetlen eszköze;
- az EU versenyképessége szempontjából is meghatározó munkaerő-mobilitást lehetővé tevő felsőoktatási rendszerek kialakítása: e téren meglévő hiányosságaink az EU versenyképességét is gyengítik.

Mind a nemzet, mind az Európai Unió érdekei *felsőoktatási rendszerünk fejlesztése*, modernizációja mellett szólnak. Ahhoz, hogy a fejlesztés iránya meghatározható legyen, azt kell áttekintenünk, hogy hol nem felel meg rendszerünk a globalizáció követelményeinek, az EU elvárásoknak. Ebben a fejezetben elsősorban a szakstruktúrával kapcsolatos kifogásokat fogalmazzuk meg. Szakstruktúra alatt értjük

- egyrészt a felsőoktatás által kínált különböző szintű képzések rendszerét (felsőfokú szakképzés – főiskolai – egyetemi – doktori szintek),
- másrészt az egyes szinteken belül a kínált szakok összetételét,
- harmadrészt az egyes szakokon belül átadott ismeretek struktúráját.

Észrevételek

Tanulmányi szintek

Az utóbbi években létrejött négy szintű képzés (post secondary – főiskolai – egyetemi – doktori képzés szintje) már összhangban áll az EU országaiban kialakult megoldásokkal. Problémákkal elsősorban a szinteken belüli tartalmi és strukturális kérdéseknél találkozunk.

Kilépés a képzésből

Az egyes (főiskolai és egyetemi) szinten belüli szakstruktúránk a duális rendszerben alakult ki, alapjaiban az utóbbi évek reformjai során sem változott meg. A hallgató főiskolai ágon három-négy éves, egyetemi ágon négy-hat

éves „képzési csőbe” kerül, amelyek között minimális az átjárást biztosító csatlakozási pontok száma. Mindegyik ág „éli” a maga életét, követve a hagyományos tantervi felépítést.³ Nincs lehetőség a tanulmányok félbehagyására, szüneteltetésére és egy használható diplomával a munka-piacra való kilépésre, majd rugalmas visszatérésre: a szakok belső tantervi struktúrája ezt nem teszi lehetővé.

Tanulmányi idő alatti pályakorrekció

A szakoknál a belső modularitás, az átjárhatóság hiánya meghiúsítja a hallgató számára a korai – a tanulmányok kezdetén – végrehajtható pályakorrekciót, holott a túl korai specializáció miatt erre szükség lenne. Hiányoznak az átállást elősegítő speciális programok is. A megkezdett és be nem fejezett tanulmányok beszámítására többnyire nincs lehetőség, a képzést új szak választásra esetén rendszerint előlről kell kezdeni.

Szakburjánzás

A hallgatókért folyó kibontakozó versenyben az intézmények újabb és újabb speciális szakokat hoznak létre a haldokló szakok oktatási kapacitásainak átmentésére, szűkös pénzügyi forrásaik megtartására, növelésére. Sajnálatos módon ez a szakalapítási láz az alapképzést sem kímélte, a hallgatót korai specializációra, az oktatók kapacitásának elaprózására kényszerítve. Napjainkra a szakburjánzás ijesztő méreteket öltött, képzési rendszerünk merevebb, mint valaha. A mobilitás hiánya egyes szakmákban túlképzésre, másutt hiányokra vezet.

Korai szakmaválasztás

Az alapképzés túlszakosodott, igen nagy számú speciális szak indul már a képzés első évétől. A szakstruktúrára, a szakindításokra a partikuláris érdek nagyobb hatást gyakorolt, mint a társadalmi érdek (kormányzati, intézményi és szakági lobby-k). Mindez korai szakmaválasztást kényszerít a felvételre jelentkezőkre érettségük előtt, ami jelentős mértékű későbbi pályamódosításhoz (pl. tanárok tömeges megjelenése az MBA oktatásban), zsákutcához, lemorzsolódáshoz vezet. A korai és gyakran hibás pályaválasztás a társadalmi szintű hatékonyság romlását jelentheti. A képzési rendszer merevsége, a kilépési pontok hiánya, a tanulmányi időszak alatti pályakorrekció nehézségei, a végzés utáni pályakorrekciók a nemzeti erőforrások pazarlását jelentik.

Tömeges oktatási igény

A felsőoktatásba bekerülő hallgatók számának radikális növekedése a jelenlegi szakstruktúrában számos problémát vet fel. A szétaprózottság, az oktatás minőségét

és hatékonyságát egyaránt veszélyeztetheti. Ezt a hatékonyságról a nemzetgazdaság alacsony hallgatói létszám mellett korábban még könnyebben elviselte. A hallgatói létszám radikális felfutása, a tömeges képzés expanziója miatt a *hatékonyságról kihatásaiban sokkal jelentősebb* lesz. Ez már jelentősen lerontja a felsőoktatás versenyképességét, ami egyben az ország (és az EU) versenyképességének kulcstényezője. A duális jelleg dominanciája, az ebből eredő rugalmatlanság miatt a jelenlegi rendszer nem alkalmas adott minőséget produkáló, hatékony tömeges oktatásra.

A képzési követelmények problémaköre

Végzettség, szakképzés, ekvivalencia

A végzettség és szakképzés tekintetében az egyes szakok képzési követelményei ugyancsak vegyesek. Egyes szakok (pl. orvos, jogász) elvégzése *csak végzettséghez* juttatja a hallgatót (a szakképzést külön program elvégzése biztosítja), más szakok esetében a végzettség valamilyen szintű *végzettséget és szakképzést is biztosít*. Mindez együtt áttekinthetetlen és zavaros helyzethez vezet, amely lehetetlenné teszi a munkaerőpiaci igényekkel összhangot teremtő felsőoktatási tervezést és finanszírozást, akadályokat gördít a hazai diplomák EU elfogadása, a külföldi diplomák hazai elismerése elé (ekvivalencia). Mindez gátolja a munkaerő szabad áramlását, a hallgatói mobilitás kibontakozását (résztanulmányok folytatása EU intézményekben és viszont), ellentétben az EU egészének versenyképességét javító törekvésekkel. Szükséges lenne az EU-ban kialakuló tendenciákhoz való mielőbbi alkalmazkodás, így a *végzettség-szakképzés szétválasztása* már a képzési követelmények szintjén (akadémiai és szakképzési elemek szétválasztása, szakképzési kataszter összeállítása, a szakképzést adó programok rendszerének kidolgozása, majd ezek alapján a képzési követelmények új alapokon történő kidolgozása). Mindez jelentősen segítené a diplomák kölcsönös elismertetésének folyamatát, a mobilitás alapfeltételeinek megteremtését, végső soron versenyképességünk javítását.

A modularitás hiánya

A képzési követelmények túlnyomó része szerkezetileg sem felel meg a modularitás követelményének: nem tartalmaz olyan *kilépési pontokat*, amelyeken a gyakorlatban is használható igazolt tudás birtokában a munkaerőpiacra kilépve a tanulmányok megszakíthatók, vagy más szakterületen pályakorrekcióval folytatható é.i.t. A felsőfokú szakképzés, a főiskolai és az egyetem szintek nem épülnek a szükséges módon egymásra.

Kreditelv, kontaktórák, szigorlat

A munkaerő mobilitásának biztosítása a hallgatói mobilitással kezdődik, ennek pedig nélkülözhetetlen kelléke a modularitás mellett a kreditelv működése. Képzési követelményeink jelentős része korábbi megfogalmazású: óraterhelést írnak elő, többnyire kontaktórákkal számol (a kreditet mint az intellektuális terhelés mértékegységét többnyire a kontaktórákkal azonosítják, megtartják a kreditelvű oktatástól idegen szigorlatok rendszerét, nem tudnak mit kezdeni a tömeges oktatásban elkerülhetetlen egyéni felkészülés kezelésével stb.). A képzési követelmények *többsége már ezért is idejétmúlt*, inkább felelnek meg az elitoktatás, mintsem a moduláris tömegoktatás követelményeinek.

Értelmiségivé válás, a kulturális örökség ápolása

A Ftv. a felsőoktatási intézmények számára feladatként előírja, hogy a képzés során a hallgatók ne csak a szűkebb szakmai ismereteket sajátítsák el, hanem az intézmények segítsék őket az értelmiséggé válás folyamatában: tanulmányaik során ismerjék meg hazánk, a környező országok társadalmi-kulturális örökségét is. A képzési követelményeket áttekinthetően azonban azt tapasztaljuk, hogy többségükben ennek a feladatnak még az alapképzésben is csak részben tesznek eleget. E feladat megfogalmazása többnyire már a deklaráció szintjén is hiányzik, a képzési terv erre a célra nem biztosít óraszámot, vagy a keret igencsak korlátozott. A szakok jelentős részében „*szakbarbárok*” képzése folyik.

EU ismeretek

A szakok többsége már az értelmiségivé válás követelményeit sem elégíti ki, ugyanakkor az EU csatlakozással ezen felül helyet kellene biztosítani az EU-val kapcsolatos ismeretek átadásának is. Ma ez még – érthető módon – teljességgel hiányzik a képzési követelményekből. E hiány pótlása azonban halaszthatatlan követelmény; a képzési követelmények átdolgozása már csak emiatt is halaszthatatlan feladat.

Informatika, idegennyelv

A változó világ sajátosságai, az EU csatlakozásból adódó követelmények kényszerítik ki, hogy a *képzés valamennyi szintjén hangsúlyosabban* jelenjen meg az informatikai ismeretek elsajátítása és alkalmazása. Hasonlóan új, hangsúlyos feladat az EU tagországaiban használatos nyelvek elsajátítása, a hallgatók felkészítése az *interkulturális kommunikációra*.

A felsorolt követelmények alapján azt a következtetést vonhatjuk le, hogy a képesítési követelmények terén mind szerkezeti megújulásra (a moduláris felépítés elvének való megfeleltetés), mind tartalmi átalakításra (a szakmai ismeretek rovására több általánosabb, kevésbé szakmai ismeret elsajátítására) szükség lenne.

Merre, hogyan tovább?

A globalizált világban a versenyképesség javítása terén az országok a *munkaerő képzése terén tehetik a legtöbbet a sikeres helytállás érdekében*. Különösen kiemelt szerep vár e téren a felsőoktatásra a munkavállalói mobilitásnak hallgatói mobilitással való megalapozásával. Az új belépők közül azok voltak a legsikeresebbek, akik a leggyorsabban és a leghatékonyabban alkalmazkodtak az EU-ban kialakuló trendekhez (Finnország, Írország), sokszor a régi tagországokat is megelőzve. Magyarország is e téren szerezhetne versenyelőnyt a gyors és hatékony preventív alkalmazkodása révén.

Az Európai Unió *nem törekszik* a tagországok felsőoktatási rendszereinek *uniformizálására*. A csatlakozni szándékozó Magyarország előtt sem lebeg valamiféle követendő egységes modell. A belépők ugyanakkor olyan *versenyhelyzetben* találják magukat az oktatás területén is, amely felkészülést, a verseny feltételeihez való *előzetes alkalmazkodást* követel meg. A versenyképesség megszerzése hosszú és költséges folyamatot jelent – *a szükséges kezdőlépéseket haladéktalanul meg kell tenni*, ha a csatlakozásnak nemcsak a hátrányait akarjuk elviselni, hanem előnyeiből is profitálni szeretnénk. Magyarország felkészültsége e téren nem egyértelmű: pozitívumok mellett negatívumok is szép számban találhatók. A tudáspiaci versenyben is *csak megkülönböztető versenyképesség birtokában lehet reményünk a helytállásra*.

Felsőoktatásunk EU integrációjának ma már jelentős hazai irodalma is létezik⁴, az elemzések és vizsgálatok megindultak; olyan kormányintézkedések is történtek, amelyek a felzárkózást, a kívánt versenyképesség megteremtését célozzák. Mindemellett közös érdekünk a folyamat gyorsítása, az *előkészületek mindteljesebbé tétele*, a fehér foltok megszüntetése, a szükséges változtatások véghezvitele (különös tekintettel a szükséges szemléleti változásokra). A tapasztalatok szerint az EU programok finanszírozási elvei is azoknak a tagországoknak kedveznek, amelyek az adott prioritási csoportban megfogalmazták stratégiájukat, kiépítették piacorientált irányítási szervezetüket, piacképesek, észjárásuk a tudáspiaci logikáját követi és rendelkeznek a szükséges rutinnal is, *oktatási rendszerük szerkezetében is megfelel* a kihívásoknak.

Az alábbiakban tézisszerűen összefoglaljuk a képzési szerkezet fejlesztésével kapcsolatos lehetséges és szükségesnek tartott lépéseket.

Duális helyett lineáris rendszer

A Ftv. a magyar felsőoktatás rendszerét duálisnak definiálja. Ugyanakkor megállapítható, a jelenlegi szisztéma már messze *nem egyezik a klasszikus definíció szerinti duális rendszerrel*. A rendszer átalakulása valójában már megkezdődött:

- az egyetemek jogot kaptak főiskolai szakok indítására, főiskolák egyetemi szakok meghirdetésére (amennyiben a minőségi követelményeknek megfelelnek);
- a rendszerben megjelent a *post secondary* képzés (ami az átjárható rendszerek felé vezető út egyik első lépcsője);
- a PhD képzéssel a négyfokozatú lineáris képzés másik lépcsője is polgárjogot nyert;
- határozott igények fogalmazódtak meg a kilépési/be-csatlakozási pontok létrehozására;
- a hallgatói mobilitás elősegítésére kialakulóban van a kreditrendszer, amit a rugalmas, átjárható lineáris modell hívott életre.

A jelenlegi modell *már nem tisztán duális, de még nem lineáris*. Mindez félmegoldásokat generál, a két modell előnyös vonásai helyett inkább a hátrányos elemek érvényesülnek. Ebben a formájában a rendszer kevésbé támogatja a felsőoktatási modernizációs folyamatot, a színvonalas tömeges képzés és a hallgatói mobilitás megvalósítását, mint a lineáris modell tiszta formája. Az intézményi integráció előrehaladásával a helyzet még zavarosabbá vált: egy intézményen belülre került ugyanazon szakok főiskolai és egyetemi szintű képzése (pl. tanárszakok esetén), de az integráció ellenére is a két fajta oktatás „békés egymás mellett élése” a legtöbb esetben tovább tart. Többnyire még az integrált intézményeken belül sem alakult ki a többlépcsős modell, nemigen jöttek létre a lineáris modellre jellemző átjárási lehetőségek. *Idősebb lenne az egyértelmű paradigmaváltás*: a lineáris modell érvényességének törvényi deklarálása és a további szükséges következtetések törvényi megfogalmazása, a duális képzés korlátozott létjogosultságának rögzítése (pl. az elitképzés szűk területén). Európa konzervatív nemzetei is megindultak ezen a lineáris modell felé vezető úton⁵: a nemzetgazdaságok versenyképességének fenntartása nemzeti szinten döntően a munkaerő mobilitásán múlik, ez pedig hallgatói mobilitást lehetővé tévő – lineáris szerkezetű – felsőoktatást feltételez.

Szakképesítési regiszter

A munkaerő mobilitásának szükséges (de nem elégséges) feltétele a diplomák, a végzettségek, a szakképzettek elismertetése. Ez a mai áttekinthetetlen, zavaros hazai rendszerben szakértői vélemények szerint nehezen megoldható. A szakburjánzással a végzettség és szakképzettség összekapcsolása az alapképzésben még erősebb lett. Az EU tendenciáknak megfelelően szükséges lenne a végzettség és szakképzettség, az alapképzés és szakképzés erőteljesebb szétválasztása. Ehhez mindenekelőtt – EU példák tanulmányozása alapján – harmonizáló *szakképesítési kataszter felállítása lenne kívánatos*, amely világossá, egyértelművé tenné az egyes szakmák és a megkívánt végzettségek, szakképzettségek összefüggéseit. Amellett, hogy ez a regiszter a szakok rendszerének újrafarmálásában a kiinduló pontot jelentené, a munkaerő EU mobilitásának is megalapozója lenne a *diplomák könnyebb elismertetése* révén.

Új alapképzési szakstruktúra

Az (1) tanulmány részletesen kifejti – több változatban – az alapképzés struktúrájával és tartalmával kapcsolatos elgondolásokat. Részletes ismertetésére, elemzésére és kritikájára itt nincs mód kitérni, de el kell fogadnunk azt az alapelvet, hogy a *képzés az általánostól halad a specifikus felé, a szakképzettséget „oldalági” programok biztosítják*. Az alapképzési programokban kell helyet szorítani az általános műveltséget, a széles látókörű problémakezelési képességet fejlesztő programoknak, az értelmiségi létre nevelésnek, az informatikai és nyelvi alapozásnak, a hazai kultúrával, az EU szervezetével, működésével és kultúrájával kapcsolatos ismereteknek. A tanulmány „A” variációja pl. az oktatás nemzetközi osztályozási szabványa szerinti *első főiskolai ciklusban* 8 képzési ágban (szintrehozás, általános műveltség és készségek, tudományterületi bevezető), a *második főiskolai ciklusban* 25 képzési területen indítana alapozó képzést, a területnek megfelelő szakképzettséggel. Erre épül az *egyetemi alapképzés tudományágak szerinti* képzése, amely egyetemi végzettséget és szakképzettséget ad. A végzettség és szakképzettség megszerzése után vagy azal párhuzamosan nyílik mód a végzettség szintjét nem emelő kiegészítő szakképzettség megszerzésére, a pályamódosítást segítő programok felvételére (2. ábra). Az új alapképzési szakstruktúra mind a tanulmányokban való vertikális (az általánostól a konkrét felé tartó) előrehaladást, mind a horizontális irányú mozgást (pályakorrekció) csatlakozási pontokkal, a tanulmányok beszámításával biztosítaná. A „B” modell hosszabb átfutási idejű, de radikálisabb átalakítással számol (3. ábra)⁶

Új programok, megszűnő szakok

A hazai felsőoktatás képzési struktúrájának átalakulása megindult. Sajnálatos módon ez az átalakulás ez idáig túlzottan spontán jellegűnek mutatkozott: a duális rendszer filozófiáját követve újabb és újabb specializációk jelentek meg, az alapozó képzés rendszerét sem kikerülve. Amennyire helyes és támogatandó ez a specializációs folyamat a felsőfokú szakképzés és a szakirányú képzés terén, olyannyira *sajnálatos és káros az alapképzés szintjén* és ellentétes az EU felsőoktatási tendenciákkal is. A további túlspecializált szakok alapítását és indítását határozottabb fellépéssel, célirányos pénzügyi ösztönzőkkel meg kellene gátolni. Az intézményfejlesztési tervekben konkrétabb elgondolásokat és intézkedéseket kellene megkövetelni a stagnáló és a visszaszoruló, lecsengő, társadalmilag visszafejlesztésre ítélt szakokat illetően. Megfontolandó a jövőben a szakleépítés kétségtelen többletköltségeihez (létszámleépítés, infrastruktúra átalakítás stb.) való központi hozzájárulás is.

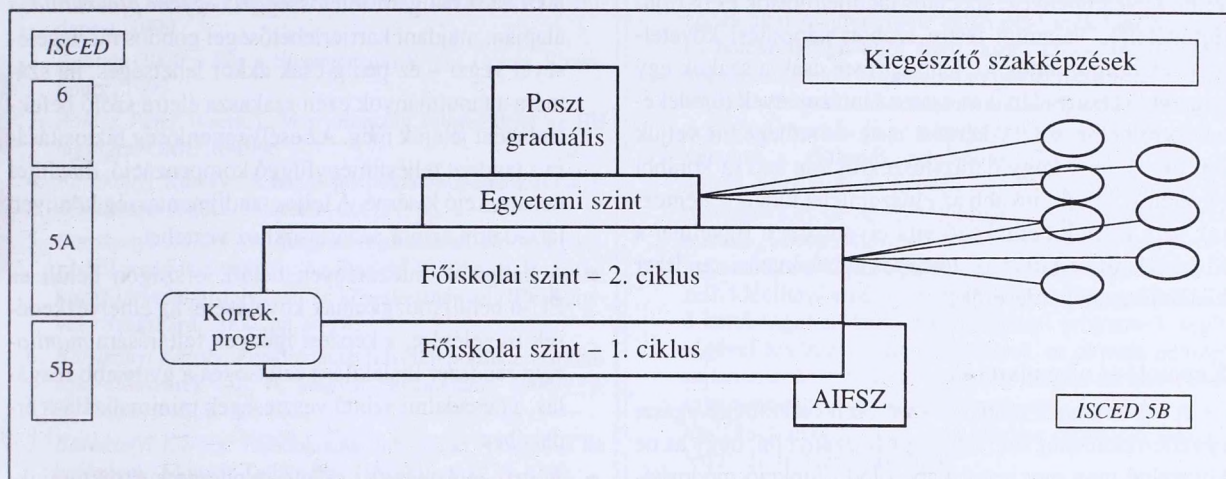
Új képesítési követelmények

A meglévő és nem EU kompatibilis szakstruktúra szükséges és kívánt irányba mutató *direkt beavatkozással* történő átalakítását az egyetemi autonómia megléte erőteljesen korlátozza, ezért indirekt ráhatás szükséges. A szakstruktúra átalakításának első feltétele azon új képesítési követelmények megfogalmazása és jóváhagyása, amelyek már a modulrendszerű, többlépcsős lineáris modellel fentebb felvázolt filozófiája alapján készülnek. Az egyes szakok képzési vertikumához tartozó képzési követelmények rendszerének kidolgozását valamilyen formájú *pénzügyi ösztönzéssel* lehetne gyorsítani.⁷ *Az idő sürget: ha egy új, a reformkövetelményeknek megfelelő képzési követelményrendszer kidolgozására csak egy-két évet számolunk és az első hallgatói korosztálynak a három alapképzési lépcsőn (felsőfokú szakképzés, főiskolai és egyetemi szint) való áthaladását öt-hét évre becsüljük, akkor is egyetemi szinten az első EU kompatibilis diploma kézhezvételére csak hat-nyolc év múlva kerülhet sor...* (és akkor még nem számoltunk a pályakorrekciókkal, az esetleges szakképzés, szakirányú továbbképzés időigényével). *Az új képesítési követelmények kidolgozása rendkívül kényes és nehéz feladat: érdeksérelmek miatt a felsőoktatás hallatlanul konzervatív közegében óriási ellenállásra számíthatunk. Mivel versenyképességünk kulcs tényezőjéről van szó, ez a lépés – a képesítési követelmények modernizálása – nem kerülhető meg.*

Elitképzés

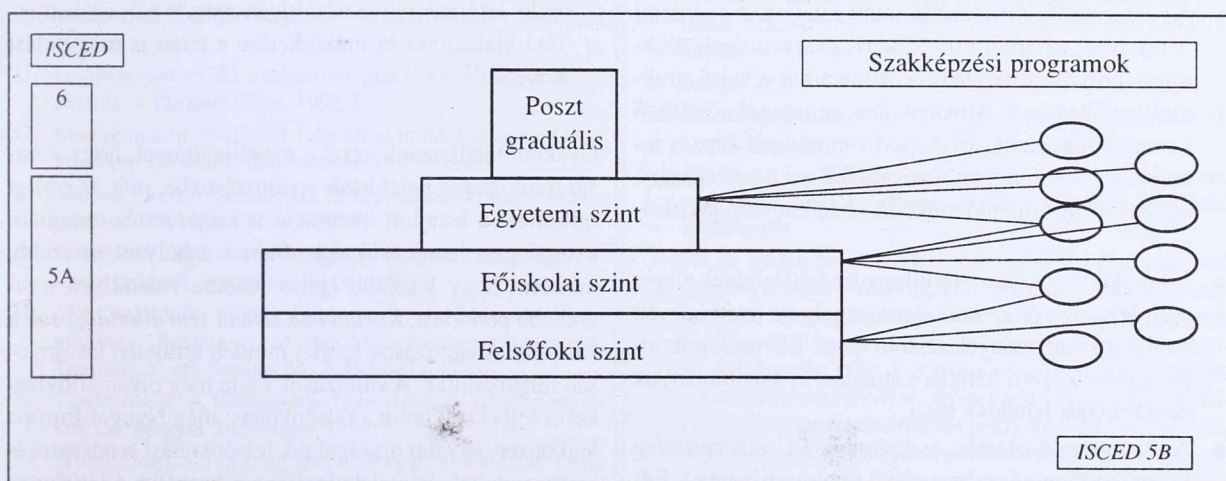
A felvázolt „A” és „B” modellek a tömeges felsőfokú szakemberképzés hatékony megvalósítását szolgálják. E

Az „A” képzési modell szerkezete

Forrás: (1)

A „B” képzési modell szerkezete

Forrás: (1)

modellek létrehozásának célja, hogy a 18–24 éves korosztályt minél nagyobb arányban vonja be a felsőoktatásba, növelve a „kiművelt emberfők sokaságát”. A rendszernek tehát az átlagos képességű hallgatókat is be kell tudni fogadnia, struktúráját, oktatási módszereit stb. ehhez kell igazítania. Ezek a modellek azonban megítélésem szerint nem oldják meg az elitképzés problémáját.⁸ Más oktatási módszert kívánnak meg a kiemelkedő képességű hallgatók, de ugyanez a helyzet a rangos kutatóegyetemekkel is.⁹ Értelmetlen dolog lenne a legkitűnőbb, kiemelkedő képességű hallgatókat a felsőfokú

szakképzés, a főiskolai szintű képzés „szamárletráján” minden esetben végigmászatni. Ugyanilyen értelmetlen lenne az is, ha egy akadémikusokkal megtűzdelt szakoktatói alkotói energiájukat alacsonyabb szintű képzési lépcsők rutin oktatási feladataira fecserelnék. *Néhány szakterületen*, amelyeken valóban világszínvonalú, világviszonylatban elismert oktató és kutatógárda jött létre, szükséges a magas színvonalú elitképzés lehetőségének megteremtése. Az elitképzésre kiválasztott szak esetében a *legrangosabb és legfelkészültebb* intézmény nyerheti csak el a képzés jogát, szigorú nemzetközi normákat,

szinteket figyelembe véve. Az elitképzésre jelentkező hallgatók számára a tömeges oktatástól eltérő egyedi felvételi követelmények, speciális tandíjelőírások és ösztöndíjfeltételek, valamint testre szabott képesítési követelmények dolgozandók ki. Elitképzésre csak a szakok egy nagyon kis hányadánál és csak az intézmények töredékénél kerülhetne sor. A kérdést csak érintőlegesen vetjük fel, tudván azt, hogy darázsfészkekről van szó (a korábbi egyetemi oktatást inkább az elitszemlélet tudata jellemezte): az e téren kibontakozó vita elvonhatja a figyelmet a fő kérdésről, a korszerű tömeges felsőoktatási rendszer kialakításának kérdéséről.

Kapcsolódó alrendszerek

A felsőoktatási rendszer szervezen összefüggő egész: egyetlen eleméhez sem lehet úgy hozzányúlni, hogy az ne követelné meg egy sereg kapcsolódó funkció módosítását. A *lineáris felsőoktatási rendszert* kiteljesítő törvényt módosítás kézenfekvő feladat, külön elemzést igényel, ezt most itt nem részletezzük. A szakstruktúra modernizálása azonban további változásokat igényel egy sereg más területen is.

- Az *integrációs folyamat* tartalmi kiteljesítése, érdemi befejezése: az eddigi intézményi összevonások többnyire formálisan zajlottak le, elmaradtak a belső strukturális változások. Mindemellert az integráció kitűnő keretet jelent az új, többlépcsős moduláris képzés intézményen belüli megvalósítására és kipróbálására, egyben az intézményi működési hatékonyság javítására.¹⁰
- Jól működő, a kölcsönös elfogadás feltételeinek eleget tevő *kreditrendszer* szükséges, amely az intézményen belüli, az intézmények közötti és az EU országok intézményei közötti hallgatói mozgást és a tanulmányok beszámítását lehetővé teszi.
- A tömegesedő oktatás, a diplomák EU elismertetése jól működő *minőségbiztosítási* rendszert igényel. Eddigi eredményeink biztatóak.
- A rendszer átalakításában és működtetésében a *pénzügyi ösztönzőknek* meghatározó szerepük van (ezek hiányában a szakburjánzás is a lokális pénzügyi érdekelttség kóros túltengésének következménye): az intézményi mozgásokat jól átgondolt pénzügyi ösztönzőkkel lehet csak – az autonómia megsértése nélkül – a kívánt irányba terelni.
- A *tandíj* szerepe és funkciója jelentős: a tandíjmentességnek az első (viszonylag szűk szak-kínálatú főiskolai vagy egyetemi) alapidiploma megszerzéséig lehet létjogosultsága (amíg általában a „kiművelt emberfőkről” beszélünk). Az „A” és „B” modellek nagy-

számú szakirányú továbbképzéseinél azonban hatékonyabb megoldás, ha a szakspecializációk közötti választást a hallgató felelősséggel, *egyéni piackutatása* alapján, majdani karrierlehetőségei gondos mérlegelésével végzi – ez pedig csak akkor lehetséges, ha számára a tanulmányok ezen szakasza életre szóló befektetésként jelenik meg. Az esélyegyenlőség biztosítására a tandíjat teljesítményfüggő kompenzáció, diákhitel konstrukció kísérné. A teljes tandíjmentesség könnyen társadalmi szintű pazarlásokhoz vezethet.

- A hallgatók intézményen belüli, országon belüli és EU-n belüli mozgásának követésére, az elhelyezkedések figyelésére, a képzési igények feltárására *monitoring* rendszer kialakítása szükséges a gyorsabb reagálás, a társadalmi szintű veszteségek minimalizálása érdekében.
- A mai intézményi vezetési rendszerek struktúrájukban, elemeikben és működésükben egyaránt elavultak: a modernizáció követelményeinek, a tömeges oktatás, a hatékonyság magasabb követelményeinek, a megkívánt versenyképesség feltételeinek egyre kevésbé felelnek meg. Az új képzési rendszer *professzionális intézményi vezetést* kíván meg. Az új szakstruktúra kialakítása és működtetése e téren is megújulást követel.¹¹

Gyakran találkozunk azzal a megállapítással, hogy a *hazai felsőoktatás belefáradt* a változásokba, már az eddigi reformok, a lezajlott integráció is kimerítették energiáit, nyugalomra lenne szüksége. Sajnos a helyzet rosszabb, mintsem hogy legalább ígérni lehetne valamilyen nyugodtabb periódust. *Korunkban semmi sem állandó, csak a változás.* A változások az élet minden területén látványosan felgyorsultak. A változások szele még olyan állóvizet is felborzolt, mint a felsőoktatás: még Nyugat-Európa legkonzervatívabb országainak felsőoktatási rendszerei is megmozdultak és átalakulnak, nem beszélve a látványos társadalmi-gazdasági sikereket produkáló „üstökös” országok felsőoktatásának átalakulásairól. Meg lehet pihenni az eddigi félmegoldások, a félig (formálisan) végrehajtott integrációk „sikerein”, el lehet mélázni a magyar felsőoktatás magas színvonalán, de az élet megy tovább. Az Európában végbement felsőoktatási változások, a EU belépés időpontjának reális közelsége cselekvésre szólít: *az ország jövőbeli versenyképessége* múlik mai felsőoktatási modernizációs lépéseinken. Stratégiai irányváltásra van szükség, amelynek keretén belül a képzési szerkezet átalakítása csak egy a végrehajtandó feladatok között. Igaz, végrehajtása az egyetemi menedzsment megújulását is igényli... ■

Irodalom

1. A szakos képzés rendszere és jövője (2. változat). FTT, Budapest, 1999
2. Agenda 2000 – For a Stronger and Wider Union. Strassbourg, 1997
3. Balázs Péter (szerk.): Magyarország felkészülése az EU tagságra. OMIKK 1996
4. Barakonyi Károly: A hazai felsőoktatás menedzsmentjének korszerűsítése. *Educatio*, 2000/1. pp. 27–48.
5. Barakonyi Károly: A magyar felsőoktatás EU csatlakozásból eredő feladatai. In: Az Európai Unióhoz való csatlakozás társadalmi feltételei és következményei, IPF Könyvek, Szekszárd, 2000. pp. 9–18.
6. Barakonyi Károly: Felsőoktatási felvételi politika: prioritások, módszerek – I., II. *Magyar Felsőoktatás*, 1996/7, p. 12–14; 1996/8, p. 10–12.
7. Barakonyi Károly: Felsőoktatási integráció: választási lehetőségek. *Magyar Tudomány*, 1996/10. p. 1273–1280.
8. Halász Gábor: Az oktatás és az Európai Unió. = *Európai tükrök*, 1997/1.
9. Hilbert Attila: Az Európai Unió felsőoktatáspolitikája. = *Európai Tükrök Műhelytanulmányok*, 1997, Nr. 13.
10. Izikné Hedri Gabriella–Palánkai Tibor (szerk.): Európa ma és holnap – Hogyan készül fel Magyarország a csatlakozásra az Európai Unióhoz? Balassi Kiadó, Budapest 1998
11. Ladányi Andor: Az európai integráció és a magyar felsőoktatás. = *Európai tükrök*, 1998/3.
12. Memorandum on Higher Education in the European Communities. EUROPE /Documents. 1997/február 7.
13. Simonics István: A szakmák és képesítések kölcsönös elismerése. = *Európai tükrök*, 1998/4.
14. Terestyéni Tamás: Helyzetkép a magyarországi idegen nyelv-tudásról. = *Európai tükrök*, 1997/3.
15. The Outlook for Higher Education in the European Communities. Responses to the Memorandum. Education, Training, Youth Studies Nr. 2. Brussels, 1993
16. Tímár János: A felsőoktatás fejlesztésének lehetőségei és kulcsai. *Magyar Tudomány*, 1993/7.
17. White Paper – Teaching and Learning: Toward the Learning Society. Brussels, 1995
18. World Economic Outlook; Globalization – Opportunities and Challenges. Washington: International Monetary Fund, May 1997

Lábjegyzetek

¹ „Az oktatás és a képzés széles területén belül a felsőoktatás, mint a középkori Európa univerzalizmusának örököse, a modern, 'európai dimenzió' feltételrendszerben már nemcsak a tudomány, a szellem univerzalizmusának intézményesült megjelenítője, hanem az

egységes belső piac és az ettől elválaszthatatlan egységes munkaerőpiac minőségi jellemzőinek egyik szignifikáns meghatározója is. A Római és a Maastrichti Szerződés által megteremtett belső piac működőképessége és hatékonysága attól függ, hogy lesz-e megfelelően képzett, a látható és láthatatlan nemzeti határokon intellektuális és szakmai értelemben átlépni tudó munkaerő. A szabad mozgás és a szabályozott keretek között folyó verseny a szakmák kölcsönös elfogadását igényli, amely az oktatás és képzés szintjén a teljesítmények mérésének és összemérhetőségének harmonizálását feltételezi. Európa kulturális sokszínűségének fenntartása ugyanakkor elképzelhetetlen az oktatás kulturális, nemzeti, identitásformáló szerepének biztosítása nélkül. Ezt a kettősséget az Unió olyan oktatási programok segítségével kívánja feloldani, amelyek az oktatás nemzeti sajátosságok, kulturális tradíciók megőrzésében vállalt sajátos szerepét – az egyének, nemzetek, kultúrák egyenlőségének elve alapján – az európai dimenzió feltételrendszerébe transzponálják”.

- 2 Részletesebben ld. (12), (15), (16), (17).
- 3 Az egyetemi képzés általában erős elméleti alappal indul, ami miatt a főiskolai tanulmányait befejező hallgató a kompatibilitás hiánya miatt a 3–4. év táján már nem tud becsatlakozni az egyetemi képzésbe. Az egyetemi hallgató sem tud kilépni a képzésből valamilyen részdiplomával „eladható” gyakorlatban hasznosítható tudás hiányában. Példaként a kétfélepcsős közgazdász-képzés elvetelt kísérlete szolgálhat.
- 4 Ld. pl. az (1), (5), (8), (9) (11), (13), (14) munkákat.
- 5 Ld. a Humboldt-i modell szülőhazájának, a duális rendszer fellegvárának, Németországnak a példáját.
- 6 Rövidítések: ISCED: nemzetközi oktatásosztályozási szabvány. AIFSZ: állami iskolai rendszerű felsőfokú szakképzés.
- 7 Pl. az átalakítandó szak normatívája n év türelmi idő után évi $x\%$ -kal csökkentendő, míg a modernizáció szellemében újrafogalmazott szak normatívája ugyanettől az időponttól kezdve $y\%$ -kal nőne. A csökkenő normatíva fenyegetése rákényszeríti a felsőoktatási szakembereket a reformképesítési követelmények mielőbbi kidolgozására, a normatívaemelés pedig közvetlenül is honorálja a tényleges reformtörekvéseket.
- 8 Oxford, Cambridge, Stanford nem a felsőfokú szakképzés vagy a főiskolai szakokon elért eredményeikről nevezettek...
- 9 Oxford, Harvard, Princeton, Berkley nem arról nevezetes, hogy miként építették fel oktatási rendszerüket a post secondary szintről indítva, a főiskolai lépcsőn át az egyetemi szinten át a PhD képzésig. Az elitegyetemekenél, a kutatóegyetemekenél egyes oktatási lépcsők teljességgel hiányozhatnak, ezeket más intézmények vállalják fel.
- 10 Részletesebben ld. (7).
- 11 Részletesebben ld. (4).